

¹ XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos : kontrolinis sąrašas. – Vilnius, 1998. – 247 p.

² Ivanovič, Marija. XVII amžiaus Lietuvos lenkiškos knygos: tematika ir statistika // Bibliografija : mokslo darbai. – 1999, p. 62-64.

Summary

Complement to Bibliography of the 17th Century Polish Books in Lithuania

Nijolė LIETUVNINKAITĖ

The aim of the article is to complement a control list titled "XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos" (*The 17th Century Polish Books in Lithuania*) since the location of storage of 20 book copies preserved in the Library of Kaunas University of Technology has not been registered. Bibliographic and book science information is also given in this article.

The collection reflects the common topics of the 17th

century Polish printed matters of Lithuania including religion, laws and fiction. The collection includes some printed matters of a particular rarity. The overview on the more interesting book ownership marks, types of binding and existence lines of books is also given in the article. The Library of Kaunas University of Technology inherited this collection of the 17th century Polish books from Kaunas University Library (1923–1950).

UDK 098.1(474.5)(091)

Tarpukario Lietuvoje cenzūros draustų knygų teminė analizė

Arida RIAUBIENĖ

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centras, K. Sirvydo g. 4, LT-01101 Vilnius, el. p. a.riaubiene@lnb.lt

Mokslo darbų *Bibliografija 2003* leidinyje analizavome tarpukario Lietuvoje veikusią spaudos priežiūros ir kontrolės sistemą, kuri dažniausiai įvardijama cenzūros terminu. Šiame straipsnyje atliksime cenzūros draustų knygų teminę analizę. Moksliniu požiūriu šis tyrimas svarbus tuo, jog padeda nagrinėti 1918–1940 m. bibliotekų fondų komplektavimo, spaudinių paplitimo visuomenėje, skaitymo literatūros parinkimo klausimus. Cenzūros draustų knygų teminė analizė taip pat suteikia galimybę rekonstruoti ne visada dokumentuose tiesiogiai įvardytus cenzūravimo principus, uždraudimo spausdinti, įvežti į šalį ir platinti knygas sumetimus.

Apie nagrinėjamoju laikotarpiu cenzūros draustus leidinius sužinome iš: 1) aplinkraščių, kuriuos apskričių viršininkams siūsdavo Vidaus reikalų ministerijos Spaudos departamentas, 2) vidaus reikalų ministro nutarimų, kurie atskleidžia kai kurių spaudinių uždraudimo atvejus, 3) cenzūros draustų knygų sąrašų. Be išsamiausio 1934 m. draudžiamų knygų sąrašo, archyvuose šaltiniuose radome dar 14 draudžiamų knygų sąrašų. Tie, kurie buvo rasti Vidaus reikalų ministerijos Kauno miesto ir apskrities viršininko fonde, turėjo analogiškus atitikmenis, esančius Vidaus reikalų ministerijos Valstybės saugumo departamento fonde. Visų sąrašų chronologinės ribos – 1930–1938 m. Kitas bendras sąrašų bruožas yra tas, kad knygų sąrašuose cenzūros valdininkų buvo dėstomos pagal kalbas, jų viduje – abėcėlės tvarka. Sąrašus sudaro knygos rusų, vokiečių, lenkų, jidiš kalbomis. Daugiau kaip 50 proc. draustų knygų – leidiniai rusų ir lenkų kalbomis. Didžiausias sąrašus sudarančių pozicijų skaičius – 910 leidinių¹, mažiausias – 13 leidinių². Viename sąrašė greta knygų vokiečių, rusų, lenkų, jidiš, lietuvių bei baltarusių kalbomis randame ir 21 leidinį anglų kalba, didžioji jų dalis – V. Lenino veikalai³.

Cenzūros valdininkų sudaryti draudžiamų spaudinių aplinkraščiai, taip pat draudžiamų knygų sąrašai dėl savo didelės apimties reikalauja atskiros analizės. Todėl šiame

straipsnyje teminę draustų knygų analizę atlikome remdamiesi pagal tam tikrus principus atrinktų spaudinių uždraudimo atvejais. Spaudinių draudimo principus sugrupavome į kelias pagrindines grupes:

1. Politiniai knygų draudimo principai.
2. Religiniai knygų draudimo principai.
3. Doroviniai knygų draudimo principai.
4. Formalūs knygų draudimo principai.

Atliksime kiekvienos šių grupių spaudinių teminę analizę. Šioje analizėje spaudinių negrupuojame į įvežamus iš užsienio ir spausdinamus Lietuvoje, nes prieš tai išvardyti draudimo principai galiojo ir vietiniams, ir įvežamiems spaudiniams.

Politiniai knygų draudimo principai

[vairių archyvinių dokumentų puslapiuose suregistruoti politiniai sumetimais draudžiami spaudiniai dažniausiai yra socialistinio, komunistinio, antivalstybinio turinio idėjas propaguojančios brošiūros ir knygos, leidiniai, galintys kurstyti tautinę nesantaiką, antilietuviškos propagandos ir pan. turinio leidiniai, tarp jų ir grožinės literatūros knygos, enciklopedijos, kalendoriai, vadovėliai, žemėlapiai.

Politiniai principai ryškūs analizuojant atskirų spaudinių uždraudimo atvejus. Tautininkams paėmus valdžią į savo rankas, vienas jų tikslų buvo palankaus savo įvaizdžio spaudoje formavimas. Dėl šios priežasties iš apyvartos buvo išimamos knygos, kuriose pasitaikydavo kritikos tautininkų atžvilgiu ir kurios buvo pripažįstamos antivalstybinėmis. 1927 m. socialistinės pakraipos lietuvių knygų leidykla „Audra“, veikusi Rygoje, išleido K. Borutos eilėraščių rinkinį „Kryžių Lietuva“, o 1928 m. – romaną „Namas Nr. 13“. Abi rašytojo knygos buvo uždraustos įvežti į Lietuvą ir platinti, remiantis Spaudos įstatymo 22-uoju paragrafu. Tai reiškė, jog jų turinys prieštaravo nepriklausomos

Lietuvos valstybės kūrimui⁴. Remiantis tuo pačiu paragrafu, buvo uždrausta ir daugiau spaudinių, pavyzdžiui, literatūros almanachas „Audra“ (1928). Šis almanachas atsirado po tautininkų perversmo, kai tarp rašytojų ėmė reikštis tautininkų vyriausybei opozicinės nuotaikos. Almanachą redagavo K. Boruta. Jame buvo spausdinama A. Venclovos apysaka „Žemės reforma“, K. Borutos eilėraščiai „Artojų žemės poetams“, „Septyneto kalavijų pervertai motinai“, L. Laicensoo eilėraščių („Žalias semaforas“, „Klausimas restorane“, „Duona ir pečiai“, „Šalin rubežius“), W. Whitmano eilėraščių („Trimitai garsiau! Pilna burna būgnai!“, „Ei, vagys, plėšikai atvestieji į teismą“) vertimai. Literatūros ir meno klausimais almanache rašė M. Aronsas, recenzijų skyrelį tvarkė K. Boruta.

Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento nutarime, išsiųstame Kauno apskrities viršininkui, buvo pažymėta, kad konfiskuojamas K. Jakubėno eilėraščių rinkinys „Ūžia melsvas šilas“ (1936)⁵. Šiame rinkinyje atsispindi poeto nuostatos dėl 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo. Tai rodo tokie eilėraščiai, kaip „Sušaudys juos ... Ir baltas sniegas“, „Aušra su vidunakčiu ėmės ...“, „Ant balto sniego kraujo dėmės ...“ ir kiti.

Remiantis tais pačiais Spaudos įstatymo paragrafais, buvo konfiskuotas ir Jono Vytauto Narbuto romanas „Sambreška“ (1940), išspausdintas bendrovėje „Akiratis“⁶, nors tuometinis Spaudos ir draugijų skyriaus informacijos referentas Juozas Žukauskas Spaudos ir draugijų skyriaus vedėjui rašė: „Tamstos pavestas perskaičiau J. V. Narbuto „Sambrešką“ ir manau, kad ši knyga, atmetus mano išbrauktas vietas, turėtų būti leidžiama spausdinti ir platininti. Bendra knygos idėja – kovoti su pasitaikančiomis blogybėmis, saugoti savo asmenybės taurumą neįsivieliant į kompromituojančius žmogaus vertę masinimus ir eiti ten, kur tavęs laukia produktingas kraštui naudingas darbas – yra sveikintina ir palaikytina. Ji su kaupu išperka tas vietas, kurios kai kam gali atrodyti valstybės gyvenimui pavojingos“⁷.

Kaip jau buvo rašyta, nuo 1939 m. gegužės 1 d. leidinius cenzūravo Spaudos ir draugijų skyriaus valdininkai. Akylai buvo stebimi grožinės literatūros kūriniai, viešinami rašytojai, kurių kūryboje atsispindėjo komunistinės idėjos. Besikeičiant politinei situacijai ir artėjant Lietuvos okupacijai ir aneksijai į Sovietų Sąjungos sudėtį, literatūroje plito kairiosios idėjos. Viename dokumentų buvo rašoma: „Krevė-Mickevičius, Liudas Gira, Cvirka, Venclova, Boruta, Marcinkevičius ir kt. yra gana radikališkai kairiųjų pažiūrų. Jų raštuose dažnai atsispindi kova prieš valstybės valdžios organus, kova dėl neribotos asmens laisvės, net kova prieš valstybę kaip tokią“⁸. Tame pačiame dokumente buvo pažymėta, jog 1940 m. sausio–balandžio mėnesiais buvo konfiskuota 10 grožinės literatūros bei publicistikos neperiodinių leidinių. Iš 10 grožinei literatūrai ir publicistikai priskiriamų leidinių 3 buvo romanai, 2

novelių rinkiniai, 3 kalendoriai, 1 publicistikos knyga ir 1 eilėraščių rinkinys.

[Lietuvą buvo draudžiama įvežti antivalstybinio turinio idėjas propagavusius leidinius, išleistus JAV. Archyvuose šaltiniuose randame Vidaus reikalų ministerijos nutarimų, kuriais draudžiami įvežti ir platinti kalendoriai: „Žilo Dėdės Galinio kišeninis kalendorius 1926 metams“ (1925), „Darbininkų kalendorius 1926 metams“, „Keleivio kalendorius 1926 metams“⁹.

Nors komunistinė literatūra buvo cenzūrojama ir draudžiama, nemažai tokio pobūdžio leidinių plito Lietuvoje. 1918–1940 m. Lietuvoje ir už jos ribų nelegaliai veikė 42 poligrafijos įmonės, spausdinusios tokio pobūdžio literatūrą¹⁰. Iš jų 31 veikė Lietuvoje, kitos – užsienio šalyse: Rusijoje, Vokietijoje, Škotijoje. Įdomu pažymėti tai, kad be cenzūros leidimo spausdinusios komunistinę literatūrą poligrafijos įmonės buvo vadinamos bendru pavadinimu – „Kibirkštis“. Net septynis kartus po cenzūros persekiojimų savo veiklą atnaujino „Spartako“ spaustuvė, pradėjusi veikti 1920 m. Kaune. Iš komunistinių spaustuvių taip pat minėtinos: Savičo ir Šumkausko Raseiniuose, Lietuvos komunistinės jaunimo sąjungos spaustuvė „Juozas Greifenbergeris“ ir kitos. Lietuvos reikalų komisariato Kultūros ir švietimo skyriaus leidiniai buvo spausdinami Lietuvių tipografijoje Voroneže. Tai K. Markso ir F. Engelso „Komunistų partijos manifestas“ (1918) ir didžioji dauguma Z. Angariečio bei V. Kapsuko, keletas V. Lenino knygų. Dar 1918 m., kai lietuviai pabėgėliai pradėjo grįžti į Lietuvą, „Komunistas“ nuolat primindavo, kad visi grįžtantieji turi pasiimti su savimi knygų ir laikraščių. „Vežkitės senų numerių „Tiesos“, „Komunisto“, imkitės su savim kuo daugiausia knygų, kurias „Darbininko knygynėlis“ Lietuvos reikalų komisariatas yra išleide“¹¹, rašoma spaudoje. 1918–1940 m. Lietuvoje nelegaliai veikė 42 poligrafijos įmonės, spausdinusios tokio pobūdžio literatūrą¹².

1918 m. Voroneže veikusi Lietuvos reikalų komisariato spaustuvė perkeliama į Daugpilį; po metų – į Smolenską. 1919 m. Smolenske veikė Lietuvos ir Baltarusijos KP CK leidyklų komisija. 1920 m. šioje leidykloje iš 1 439 200 egzempliorių leidinių – 307 600 egzempliorių pasirodė lietuvių kalba¹³. Smolenske draudžiamą spaudą 1924–1928 m. aktyviai leido Lietuvos darbininkų spaudos draugija. Nuo 1933 m. didžioji dalis cenzūros draudžiamų leidinių pasirodė Minske, Baltarusijos valstybinės leidyklos Nacionaliniame sektoriuje. Knygas spausdino Stalino vardo spaustuvė.

Cenzūros valdininkams nerimą kėlė „Šviesos“ bendrovės veikla. Prof. V. Žukas pastebėjo, kad po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo septyniolika „Šviesos“ išleistų knygų buvo uždrausta, kai kurios konfiskuotos ir sunaikintos¹⁴. Iš uždraustų „Šviesos“ leidinių minėtinos visuomeninės tematikos brošiūros, kurių autoriai – K. Mark-

sas, V. Kapsukas, socializmo teorijos ir politinės ekonomijos leidiniai (B. Bakso „Paryžiaus komuna“ (1921), A. Arnoudo „Komunos kankiniai“ (1921), K. Kolontai „Darbininkė – motina“ (1921)).

Tautininkų valdymo laikotarpiu pogrindyje išėjo du V. Lenino veikalai. Pirmasis – „Apie K. Marksą ir marksizmą“ (1-oji laida Smolenske, 1928; 2-oji laida Kaune, 1933). Siekiant suklaidinti cenzūrą, knygelėje nebuvo nurodyta autorius pavardė, taip pat pakeistas jos pavadinimas. Nepaisant klaidingų duomenų apie leidinį, knygelė buvo konfiskuota¹⁵. 1934 m. Lietuvos komunistų partija išleido V. Lenino veikalą „Trys marksizmo šaltiniai ir trys jo sudėtinės dalys“¹⁶. Leidėjai numatė dar labiau pakeisti duomenis. Knygos viršelyje vietoj tikrųjų duomenų buvo pažymėta: „Trys šaltiniai. Parašė VII. Versta iš francūzų kalbos“. Šis leidinys praslydo pro cenzūros valdininkų rankas. Vadinasi, V. Lenino veikalai trečiajame dešimtmetyje buvo leidžiami nelegaliai.

Lietuvoje lengviau buvo platinti JAV išleistus leidinius, nes iki 1923 m. socialistiniai Amerikos leidiniai buvo oficialiai įvežami į Lietuvą¹⁷. Knygų leidimo bendrovė „Šviesa“ užmezgė glaudžius ryšius su Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugija, gaudavo iš JAV visą marksistinę literatūrą. Tačiau vidaus reikalų ministro nutarimu 1923 m. lapkritį buvo uždrausta platinti daugelį Amerikoje išspausdintų socialistinio turinio veikalų, tarp jų ir V. Lenino „Valstybę ir revoliuciją“, „Rusų soc. revoliucijos uždavinius“ ir kitus marksizmo klasikų raštus.

Viena aiškių tarpukario cenzūros praktikos kryptų buvo kova prieš antilietuvišką propagandą, kuri daugiausia plito spaudiniuose lenkų kalba. Nuo 1919 m. balandžio 21 d. iki 1939 m. spalio 10 d. (išskyrus laikotarpį nuo 1920 m. liepos 14-osios iki spalio 9-osios) Vilnius patyrė Lenkijos okupaciją. Jis neteko ekonominių ryšių su Lietuva. Dėl pasikeitusios politinės situacijos tuometinis Pilies apsaugos departamento direktorius J. Navakas uždraudė keturis leidinius lenkų kalba, kuriuos užsisakė Olsauskienės knygynas. Anot Pilies apsaugos departamento direktoriaus, platinant šiuos leidinius, „[...] lenkinama mūsų visuomenė, auklėjama svetimoj ir kenksmingoj dvasėj, tai yra platinimas priešingų spaudinių Lietuvos nepriklausomos Valstybės kūrimui [...]“¹⁸. Dokumente išvardijami leidiniai ir pažymima tai, dėl ko jie yra draudžiami platinti. Pavyzdžiui, M. Janellio knyga „Z dziejów ojczyzny“ (Iš tėvynės istorijos) apibūdinama kaip „aprašymas istorinių nuotykių. Tendencingai ir melagingai suklustotos istorinės žinios“¹⁹.

Nors Lietuvos Respublikos 1922 m. Konstitucijos 73-asis paragrafas numatė, kad „Tautinės mažumos, kurios sudaro žymią piliečių dalį, turi teises įstatymų ribose autonomingai tvarkyti savo tautinės kultūros reikalus – liaudies švietimą, labdarybę, savitarpio pagalbą“²⁰, cenzūra draudė rusų kalba pasirodžiusius leidinius apie tautines mažumas –

P. Zaslovskio „Evreji v SSSR“ (Žydai Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungoje), A. B. Germano „Cygane včera i segodnia“ (Čigonai vakar ir šiandien)²¹. Pirmoji knyga galėjo būti draudžiama dėl to, kad tarp žydų nagrinėjamoju laikotarpiu plito ir aktyviai buvo remiamos bolševikinės idėjos. Todėl leidinys apie šią tautinę mažumą galėjo padėti vienytis vietiniams žydams.

Aštrėjant politinei situacijai lenkų okupuotoje Lietuvos teritorijoje, išaugo konfiskuojamų lietuviškų knygų ir laikraščių skaičius. Reakcija į tai buvo Vidaus reikalų ministerijos nutarimas nepraleisti į Lietuvą spaudinių iš Lenkijos, išskyrus Lietuvos mokykloms reikalingus vadovėlius. „Visi kiti spaudiniai įstaigų ir asmenų, kuriems jie tikrai reikalingi, galės būti įvežami Lietuvon tik gavus Vidaus reikalų ministerijos leidimus, kuriuos p. Vidaus Reikalų Ministeriui pritariant išdavinės Pilies apsaugos departamentas“²².

Iš kitų spaudinių lenkų kalba buvo draudžiama įvežti ir platinti plačiajai skaitytojų auditorijai skirtus kalendorius: „Liaudies kalendorius“, „Pašvaistės kalendorius“, „Vilniaus informacinis“ ir kitus. Apie pastarąjį kalendorių buvo rašoma: „Kalendorius, kuriame pažymėtos melagingos žinios, įvairus (kalba netaisyta – A. R.) nutarymai lenkų agitacinio turinio del Vilniaus“²³. „Liaudies kalendorius“ buvo uždraustas platinti dėl „antisemitinio turinio“²⁴. B. Geberto knyga „Opowiadania z dziejów ojczyzny“ (Pasakojimai iš tėvynės istorijos) draudžiama dėl „gylaus lenkų patriotinio turinio, kuriame numatomas kelimas patriotinio upo, kuris gali sukelti nepageidaujamų vaisių vietinių Lietuvos lenkų tarpe“²⁵.

Religiniai knygų draudimo principai

Lietuvoje buvo draudžiami religinių sektų leidiniai, taip pat spaudiniai, skleidę materialistines idėjas. Naudojantis archyvine medžiaga, galima spręsti, jog aktyviausiai Lietuvoje savo leidinius platino Jehovos sekėjai. Šios sekto spaudą sudarė „Sargybos bokšto“ leidiniai. „Sargybos bokštas“ – Jehovos liudytojų susivienijimo „Watch Tower“ lietuviškoji atmaina, 1921 m. įsteigta JAV²⁶. Lietuvoje ypač buvo paplitę amerikiečių Jehovos liudytojų dvasios vado J. F. Rutherfordo veikalų vertimai – „Milijonai dabar gyvenančių nebemirs“ (1920), „Arpa Dievo“ (1921), „Suraminimas žmonėse“ (1925), „Išgelbėjimas“ (1926) ir kt. Šie leidiniai pagal Spaudos įstatymo 22-ąjį paragrafą vidaus reikalų ministro nutarimu buvo uždrausti įvežti į Lietuvą ir joje platinti²⁷.

Cenzūra kovojo su protestantų sektos adventistų leidinių platinimu Lietuvoje. Administracijos departamento direktoriaus A. Survilos rašte išvardijama keletas adventistų veikalų, pavyzdžiui, „Der Chrisliche Hausfreund“ (Kalėdinis namų draugas), „Der Sabbat des Herrn“ (Viešpaties Šabas)

ir kt. Toliau rašte pažymima, kad Vokietijoje leidžiama adventistų literatūra nėra draudžiama, tačiau „tokios literatūros platinimu Lietuvoje didesniu mastu Administracijos departamentas nepageidauja, nes per ją netiesioginiu būdu, prisidengiant religijos skraiste, būtų varomas mūsų krašte vokiečių darbas“²⁸. Išsamiausiame cenzūros sudarytame draudžiamų knygų sąraše antireliginė literatūra sudarė maždaug 5 proc. Iš antireliginė tema rašiusių autorių minėtinas L. Adomuskas – „Šventraščio paslaptys“ (1922) bei St. Matulaitis, redagavęs straipsnių rinkinį „Religija ir jos socialė reikšmė“ (2 d., 1931–1932). Sąraše randame JAV veikusių laisvamanių grupės leidinį A. Bimbos „Klebonijos paslaptys“ (1930). Dalį panašaus turinio knygų išleido laikraštis „Laisvė“. Tai R. Mizaros „Ar stebūklai pagydo?“ (1930), A. Bimbos „Moteris ir išpažintis“ (1925).

Tarpukario Lietuvos cenzūra kovojo prieš materialinės literatūros platinimą visuomenėje. Buvo draudžiami 1920 m. Šiauliuose įsikūrusios „Kultūros“ bendrovės leidiniai. Kooperatiniais pagrindais suorganizuota švietėjiška draugija siekė populiarinti mokslo žinias, taip pat vykdė antireliginę propagandą. Telšių vyskupas J. Staugaitis Ganytojo rašte skelbė, kad „Kultūros“ bendrovės leidiniai yra priešingi katalikų tikėjimui, stengiasi jį diskredituoti, atitraukti skaitytojus nuo bažnyčios ir dėl to visi jie katalikui yra pavojingi ir skaityti draudžiami²⁹. Iš laisvamaniškų bendrovės leidinių, kurie buvo persekiojami cenzūros, minėtini: N. Rubakino „Iš tamsios praeities į šviesią ateitį“ (1923), „Pasaulio kūrimosi paslaptys“ (1925), „Stebūklai ir paslaptys“ (1925), „Žmogaus religija“ (1926), A. Kazanavičienės „Jaunučiai daigeliai“ (d. 1–2, 1922–1925), Jovaro „Parinktosios eilės“ (1923). Dėl išimtų iš mokyklų bibliotekų knygų bendrovė patyrė nemažų nuostolių. Po III Seimo rinkimų, atėjus į valdžią valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų blokui, bendrovė kreipėsi į švietimo ministrą Vincą Čepinskį prašydama paveikti KLK, kad ši peržiūrėtų savo sprendimą, ir pristatė mokyklų bei suaugusiųjų bibliotekoms siūlomų knygų sąrašą (70 vienetų)³⁰. Ministras prašymą patenkino – nurodė, kad žurnalą „Kultūra“ ir visas knygas leidžiama vartoti pradžios, vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų bibliotekose³¹. Su „Kultūros“ bendrovės vardu susijęs ir materialistines idėjas skleidusio „Kultūros“ žurnalo redaktoriaus Jono Galvydžio leidinys „Lietuva pasauližiūrų kovoje“ (1936), pasirašytas Pasauliečio slapyvardžiu. Knyga vidaus reikalų ministro nutarimu buvo uždrausta platinti Lietuvoje. Visuomenė patyrė daug materialinės ir dvasinės žalos, kai 1929 m. knygų leidimo ir platinimo bendrovė „Kultūra“ buvo uždaryta. „Bendrovės leidybinė ir kultūrinė šviečiamoji veikla buvo susijusi su kairiuoju visuomenės sparnu ir orientuota į pasaulietinį švietimą“³². Kaip jau minėta, neretai bendrovės leidinius dėl nepriimtino turinio buvo sunku paskleisti Lietuvos mokyklų bibliotekose. Daugelio bend-

rovės leidžiamų knygų materialistinė nuostata, ateistinės tendencijos kėlė valdančiosios Krikščionių demokratų partijos, vyriausybės, pavienių veikėjų bei dvasininkų nepasitenkinimą. Buvo imtasi akcijų prieš pagrindinę knygų platinimo ir švietimo grandį – „Kultūros“ būrelius. 1929 m. likvidavus bendrovę, visuomenė neteko vertingų mokslo populiarinimo, grožinės literatūros kūrinių.

Archyvuose šaltiniuose randame Kauno miesto ir apskrities viršininko V. Sidoravičiaus nutarimą konfiskuoti 1934 m. Kaune pasirodžiusį Juozo Kataržio vienkartinį spaudinį „Tikėjimas į Dievą“. Nutarime rašoma: „[...] radau jame nusikalstamų žymių numatytų Baudž. Statuto 74 str. – Kaip pav. 4 puslap. 3-11 eilutės. – „Visokios stabmeldiškos religijos, neskiriant ir biblijos religijų, mokina tikėti ir dievišką garbę atiduoti žmogaus vaizduotės sukurtiems stabams. Jei dieviška garbė atiduodama dievaičiais, kas daroma? – Stabmeldiška auka. Todėl kiekvienas sveikas protas turi mesti tikėjęs tokiomis kvailybėmis“³³. Leidinys buvo sustabdytas remiantis Spaudos įstatymo 23-uoju paragrafu („savo turiniu ir vaizdais įžeidžia dorus ir gerų įpročių jausmus“), jo leidėjas J. Kataržis buvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn. Kitame dokumente buvo rašoma, kad konfiskuoto spaudinio sudeginta 1113 egzempliorių³⁴.

Doroviniai knygų draudimo principai

Tarpukario Lietuvos spaudoje buvo rašoma, jog 1935 m. Spaudos įstatyme „[...] labai plačiai garantuoti politinės propagandos reikalai, bet dorovė, religijos ir kultūros reikalai beveik pamiršti. Jeigu jau cenzūra sutvarkyta kino filmams, jeigu yra gana stipri cenzūra politinio turinio spaudiniams, tai pornografiniams leidiniams reikia ypač griežtos cenzūros“³⁵. Anot tarpukario žurnalisto J. Keliuočio, „Bulvarinė spauda pataikauja žemesiems žmogaus instinktams. Ji minta žmonių aistromis, jų tuštumu ir jų nusižengimais“³⁶.

Peržiūrėdami tarpukario Lietuvos periodinę spaudą, galime pastebėti žinutes, kuriose į dienos šviesą iškeliamos knygų platinimo bendrovės, platinusios amoralaus pobūdžio leidinius. „XX amžius“ 1937 m. rašė, jog pornografinę literatūrą Kaune platino bendrovė „Spauda“, šios rūšies literatūros buvo galima nusipirkti Laisvės alėjoje įsikūrusiame Pribačio knygyne³⁷.

Tarpukario Lietuvos cenzūra kovojo prieš plintančius amoralaus pobūdžio ir visuomenės dorovę galinčius įžeisti leidinius. Pateiksime konkrečius šio pobūdžio literatūros uždraudimo atvejus. 1928 m. liepos 12 d. nutarimu, kurį pasirašė ministras pirmininkas A. Voldemaras (tuo metu taip pat ėjęs vidaus reikalų ministro pareigas), uždrausta Rygoje išleista knyga „Technika braka“ (Santuokos menas) (autorius dr. van de Velde), „nes ji savo turiniu kenksminga,

kaip prieštaraujanti dorovės dėsniams“³⁸. Įdomu pažymėti tai, jog cenzūros valdininkai pornografinių elementų surado V. Krėvės-Mickevičiaus sudarytame leidinyje „Patarlės ir priežodžiai“ (1934, t. 1). Iš 7766 patarlių ir priežodžių Kauno karo komendantas pulkininkas P. Saladžius pastebėjo apie 300, kurie, jo nuomone, įžeidžia viešąją dorovę³⁹.

Buvo varžoma ir trivialioji literatūra. Vidaus reikalų ministerijos Visuomeninės darbo vadybos atstovo Vinco Kemežio rašte vidaus reikalų ministrui konstatuojama: „Paskutiniu metu kai kurie leidėjai pradėjo leisti serijines knygeles, kurios nerimtu kriminaliniu savo turiniu blogai auklėjimo atžvilgiu nuteikia besimokantį jaunimą, ypač pradžios mokyklų ir jaunesniųjų gimnazijos klasių mokinius. Iš kitos pusės, panašaus pobūdžio knygelės kenkia lietuviškos literatūros orumui ir apsunkena kelią tikrųjų rašytojų kūrybingumui“⁴⁰. Toliau nurodomi konkretūs leidiniai – E. Stepanovienės „Paniekintoji“ (Nr. 40, 41, 42) ir J. Gineikos „Tarp gyvybės ir mirties“ (Nr. 18). Vidaus reikalų ministras, vadovaudamasis „Valstybės ir tautos reikalų sumetimais“⁴¹ ir remdamasis Spaudos įstatymo 10 ir 50 straipsniais, nutarė šias knygas konfiskuoti ir sunaikinti.

Archyvuose šaltiniuose randame grupės inteligentų – I. Skrupskelio, I. Malinausko, V. Bičiūno, B. Railos, K. Prunskio, J. Ambrazevičiaus bei Z. Ivinskio – pareikimą vidaus reikalų ministrui, kuriame prašoma uždrausti platinti K. Tarasos romaną „Markizė de Pompadur“. „Šis veikalas yra gryniausia pornografija, savo ciniškumu ir atvirumu pralenkia daugelį tos rūšies veikalų. Jo skelbiama ideologija yra aiškiai priešinga šeimų pastovumui ir bet kokiai šeimos moralei“, – sakoma pareiškime⁴².

Kaip matyti, cenzūra kovojo ne tik prieš opozicines nuotaikas skleidusius leidinius, bet ir prieš visuomenės amoralizavimą, kuris buvo vykdomas platinant amoralaus pobūdžio leidinius.

Žiūrint iš šių dienų pozicijų, „amoraliosios“ knygos atrodo nutolusios tik nuo prieškarinio meto visuomenėje susiformavusių doros nuostatų. Jose gal kiek daugiau, negu

tuo metu buvo įprasta, galima pastebėti necenzūrinių žodžių bei aštresnių posakių. Norint įsitikinti tuo faktu, užtektų žvilgtelti į V. Krėvės sudarytą „Patarlių ir priežodžių“ knygą (2 d., 1934–1937) arba perversti J. Gineikos serijinį leidinį „Tarp gyvybės ir mirties“ (18 sąs., 1939).

Formalūs knygų draudimo principai

Spaudos įstatymai nustatė ir formalius reikalavimus spaudiniams. Štai 1919 m. Spaudos įstatymo 11-ajame paragrafe buvo rašoma, kad „ant kiekvieno vienlaikinio spaudinio turi būti padėtas spaustuvės pavadinimas ir jos adresas“. Draudžiant leidinius, neretai buvo manipuliuojama formaliais Spaudos įstatymo reikalavimais, tokių pavyzdžių randame archyvuose šaltiniuose. Štai Pilies apsaugos departamento 1924 m. liepos 22 d. rašte apskričių viršininkams rašoma, jog būtina užkirsti kelią brošiūros „Siono galvočių protokolai arba Slaptasis pasaulinis žydų suokalbis“ (Panevėžys, 1924 metai) platinimui, kadangi nenurodyta spaustuvė, kurioje veikalas spausdintas, o tai prieštarauja Spaudos įstatymo paragrafams 5 ir 11⁴³. Tačiau turime pastebėti, jog ši knyga buvo uždrausta platinti ne tik dėl to, kad neatitiko formalų spaudos reikalavimų, bet ir dėl tautinės nesantaikos kurstymo. Spaudos referento P. Kupčiūno rašte pažymima, kad K. Grybausko brošiūroje „Ramunėliai“, kurią išleido Lietuvos universiteto Botanikos sodo Vaistingųjų augalų skyrius, nenurodyta spaustuvė. Už įstatymo nesilaikymą atsakingi asmenys turėjo būti nubausti⁴⁴.

Nustatyti, kiek iš viso nagrinėjamoju laikotarpiu buvo uždrausta leidinių, negalima, nes nebuvo vieno pastovaus draudžiamų knygų sąrašo, tam negali pasitarnauti ir atskirų spaudinių uždraudimo atvejai, išsibarstę įvairiuose archyvinių šaltinių fonduose. Tačiau atliekant cenzūros leidinių teminę analizę, ryškėja pagrindiniai leidinių uždraudimo principai: politiniai, religiniai, doroviniai ir formalūs.

¹ Nuo 1933 sausio mėn. 1 d. iki 1933 m. birželio m. 1 d. neleistų platinti Lietuvoje knygų sąrašas. LCVA. F402, ap. 11, b. 355, lap. 153-162.

² Užsienio spaudinių cenzūros nuo 1936 m. rugsėjo mėn. 1 d. iki 1936 m. lapkričio mėn. 1 d. neleistų įvežti ir platinti Lietuvoje neperiodinių spaudinių sąrašas. LCVA. F402, ap. 11, b. 355, lap. 300.

³ Užsienio spaudinių cenzūros nuo 1936 m. lapkričio mėn. 1 d. iki 1937 m. gruodžio mėn. 31 d. neleistų įvežti ir platinti Lietuvoje neperiodinių spaudinių sąrašas. LCVA. F402, ap. 11, b. 355, lap. 306-316.

⁴ [Vidaus reikalų ministerio nutarimai 1928 I. 23; 1928 IV. 9]. LCVA. F402, ap. 11, b. 355, lap. 44, 55.

⁵ [Vidaus reikalų ministerio J. Čapluko nutarimas 1936 III. 30]. LCVA. F402, ap. 2, b. 96, lap. 23.

⁶ Telefonograma (1940 IV. 8) visiems apskričių viršininkams. LCVA. F402, ap. 2, b. 141, lap. 42.

⁷ Informacijos referento Juozo Žukausko (1940 II. 8) raportas ponui Spaudos ir draugijų skyriaus vedėjui. LCVA. F377, ap. 10, b. 237, lap. 16.

⁸ Spaudos tvarkymo ir jos priežiūros reikalai. LCVA. F377, ap. 10, b. 226, lap. 106.

⁹ [Vidaus reikalų ministerio nutarimai (1926 II. 9, 1926 II. 5, 1926 I. 5)]. LCVA. F394, ap. 15, b. 44, lap. 26, 27, 31.

- ¹⁰ Žeimantas, V. LKP pagrindinės spaustuovės 1918-1940 metais: (disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui gauti). Vilnius, 1966. VUB RS. F76-693, lap. 206, 299.
- ¹¹ Grįžtantiems į Lietuvą! // Komunistas. – 1918, bal. 17, p. 28.
- ¹² Ten pat.
- ¹³ Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919-1926 metais. Vilnius, 1978. – P. 48.
- ¹⁴ Žukas, V. Bendrovės knygoms leisti ir platinti 1918-1940. – Vilnius, 1998. – P. 154.
- ¹⁵ Freidheimas, P. Pirmieji leidiniai po Spalio socialistinės revoliucijos 1917-1922 metais // Freidheimas, P. Marksizmo-leninizmo pradininkų veikalai Lietuvoje. – Vilnius, 1964. – P. 106.
- ¹⁶ Ten pat, p. 106-107.
- ¹⁷ Ten pat, p. 85.
- ¹⁸ [Piliečių apsaugos departamento direktoriaus J. Navako nutarimas (1923 VII. 6) dėl leidinių platinimo uždraudimo]. LCVA. F394, ap. 5, b. 266, lap. 193.
- ¹⁹ Ten pat.
- ²⁰ Lietuvos Valstybės Konstitucija // Vyriausybės žinios. – 1922, rugpj. 6, p. 5-6.
- ²¹ Neleidžiamų Lietuvon įvežti neperiodinių spaudinių papildomas sąrašas nuo 1934 m. birželio mėn. 1 d. iki 1935 m. sausio mėn. 1 d. LCVA. F378, ap. 3, b. 4299, lap. 94-96.
- ²² Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamento direktoriaus raštas (1936 II ?) Užsienio reikalų ministerijos direktoriui. LCVA. F394, ap. 5, b. 266, lap. 46.
- ²³ [Komisijos, sudarytos tikrinti knygas Kauno knygynuose, protokolai (1923 III. 14)]. LCVA. F394, ap. 5, b. 266, lap. 46.
- ²⁴ Ten pat.
- ²⁵ Ten pat.
- ²⁶ Sargybos bokštas // Lietuvių enciklopedija. – Bostonas, 1961. – T. 26, p. 500.
- ²⁷ Vidaus reikalų ministerio nutarimas (1933 IV. 8). LCVA. F402, ap. 11, b. 355, lap. 146.
- ²⁸ [Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento direktoriaus A. Survilos rašto nuorašas (1937 XII. 22) p. p. apskričių viršininkams]. LCVA. F402, ap. 11, b. 350, lap. 125.
- ²⁹ Staugaitis, J. Telšių vyskupo ganytojo raštas apie knygų ir laikraščių skaitymą. – Telšiai, 1927. – P. 6.
- ³⁰ „Kultūros“ bendrovės siūlomų pradžios mokykloms knygų sąrašas. LCVA. F391, ap. 4, b. 1283, lap. 298-299.
- ³¹ Žukas, V. Iš „Kultūros“ bendrovės istorijos // Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. – T. 6 (1967), p. 186.
- ³² Žukas, V. Bendrovės ..., p. 92.
- ³³ [Kauno miesto ir apskrities viršininko V. Sidoravičiaus nutarimas (1934 V. 25) dėl J. Kataržio vienkartinio spaudinio uždraudimo]. LCVA. F402, ap. 2, b. 78, lap. 5.
- ³⁴ [Kauno apskrities viršininko raštas Kauno apskrities teismui apie sunaikinimą atimto konfiskuoto spaudinio „Tikėjimas į Dievą“ (1934 XII. 1)]. LCVA. F402, ap. 2, b. 78, lap. 12.
- ³⁵ Servus. Graboriai Kauną užplūdo: apie „kiaulinę“ literatūrą ir dar kai ką // XX amžius. – 1937, rugs. 16, p. 3-4.
- ³⁶ Keliuotis, J. Spaudos etika // Naujoji Romuva. – 1931, Nr. 50, p. 1185-1187.
- ³⁷ Servus. Graboriai Kauną užplūdo ...
- ³⁸ [Vidaus reikalų ministro nutarimas (1928 VII. 12)]. LCVA. F402, ap. 11, b. 355, lap. 66.
- ³⁹ Kauno karo komendanto P. Saladžiaus įsakymas (1935 I. 9). LCVA. F384, ap. 3, b. 457, lap. 13.
- ⁴⁰ [Lietuvos Respublikos Visuomeninio darbo vadybos raštas (1939 III. 20) ponui Vidaus reikalų ministru]. LCVA. F377, ap. 10, b. 303, lap. 30.
- ⁴¹ [Vidaus reikalų ministro nutarimas (1939 III. 27)]. LCVA. F377, ap. 10, b. 303, lap. 32.
- ⁴² [Grupės inteligentų raštas (1937 IX. 23) ponui Vidaus reikalų ministeriui]. LCVA. F394, ap. 15, b. 296, lap. 521.
- ⁴³ [Lietuvos Respublikos V.R.M. Piliečių apsaugos departamento raštas apskričių viršininkams (1924 VII. 22)]. LCVA. F394, ap. 2, b. 501, lap. 60.
- ⁴⁴ [Spaudos referento P. Kupčiūno raštas (1925 VII. 2) Kauno m. ir apskrities viršininkui]. LCVA. F394, ap. 5, b. 369, lap. 53.

Summary

Thematic Analysis of Books Prohibited by Censorship in Interwar Lithuania

Arida RIAUBIENĖ

A subject analysis of the publications prohibited by the state censorship revealed the book prohibition criteria. These criteria include: 1. Political; 2. Religious; 3. Moral; and 4. Technical.

The subject analysis of prohibited books enables to reconstruct the criteria of censorship and the motives for the prohibition of book publication, import and circulation that were not always directly listed in the documents. The criteria of book prohibition and the mechanism of censorship itself were bound up with Lithuanian internal and external politics as well as with moral attitudes of contemporary society. According to political criteria the

publications of communist and anti-national subject matter as well as publications instigating anti-Lithuanian propaganda and ethnic conflicts were prohibited including fiction, encyclopaedias, calendars, textbooks, and maps. The subject analysis of prohibited books presented in the thesis contradicts the opinion formed in Soviet times that the interwar Lithuanian censorship has been directed solely towards the communist press. Publications of religious sects, printed matters spreading materialistic or libertine ideas as well as publications possibly insulting social morality or neglecting ethic norms were all prohibited.

UDK 027.1(474.5)(091)
090.1.(474.5)(091)

Iš užmaršties: rašytojo Antano Skripkausko bibliotekos likimas

Gražina NARBUTAITĖ

Poeto Jovaro namas, Šiaulių literatūros muziejus, Vytauto g. 116, LT-76341 Šiauliai, el. p. jovaras@splius.lt, grazinan@splius.lt

Antanas Skripkauskas – vienas iš daugelio tarpukario Lietuvos provincijos inteligentų prozininkų. Aštria likimo žyme paženklintas ir pats rašytojas, ir jo asmeninė biblioteka. Ne vienerius metus kaupia ir puoselėta, ji išlaikė visus išbandymus. Pergyveno patį savininką ir po 50 tylos metų atskleidė savo paslapties uždangą. A. Skripkauskas, suimtas 1941 m., ilgam dingo be žinios ir tik 1991 m. paaiškėjo tragiška paties rašytojo lemtis.

Šio straipsnio tikslas – išsamiau aptarti jo asmeninę biblioteką, apie kurią žinių bemaž nėra. Pradžioje pateiksime rašytojo biogramą.

Šiaulių miesto ir rajono literatūros muziejai 2004 m. balandį minėjo 100-ąsias rašytojo, pedagogo, rezistento Antano Skripkausko gimimo metines. Tarpukariu tai buvo žinomas keturių epinės prozos kūrinių „Jis ir moteris“ (1931), „Romanas be moters“ (1932), „Savanoriai aria“ (1936), „Mokytojo dalia“ (1937) bei straipsnių „Lietuvos aide“, „XX amžiuje“, „Lietuvos žiniose“, „Šiaurės Lietuvoje“, „Šiaulietyje“ autorius. Paskelbtos S. Bulzgio¹, B. Kybartienės², V. Rimkaus³, D. Sadzevičiūtės-Vabalienės⁴, D. Striogaitės⁵ publikacijos, sūnus Romualdas Skripkauskas Šiaulių „Aušros“ muziejui dovanavo eksponatų⁶ (kišeninį laikrodį, VPI studijų knygelę, 1924–1940 m. fotografijų). Visa tai padeda geriau pažinti šį žymų veikėją.

Skripkauskas gimė 1904-04-13 (03-31) Ritinės dvare (Pikelių vlsč., Mažeikių apskr.) „ogrodniko“ šeimoje. Tarp dešimties vaikų buvo jauniausias. Mokėsi Žemalės (Tirkšlių vlsč., Mažeikių apskr.) pradinėje mokykloje, 1924–1926 m. – Šiaulių mokytojų seminarijoje. 1926-12-10 jis buvo laikinai paskirtas Minupių (Užvenčio vlsč., Šiaulių apskr.) pradžios mokyklos mokytoju. Be tiesioginių pareigų, dar organizavo kursus suaugusiems, skaitė viešas paskaitas ir pranešimus mokytojų konferencijose, vadovavo Lietuvos tautininkų sąjungos Užvenčio skyriui.

1927 m. vedė Oną Kalpokaitę, taip pat Šiaulių mokytojų seminarijos auklėtinę. 1929-09-01 paties prašymu

buvo perkeltas į Sereikių (Lygumų vlsč., Šiaulių apskr.) pradžios mokyklą. Vėliau jis tapo Lietuvos tautininkų sąjungos Lygumų skyriaus pirmininku ir šaulių vadovu. Kartu su kitais plunksnos broliais susibūrė į Šiauliškių jaunųjų literatų *collegiją*, kuri 1930–1931 m. Šiauliuose išleido du literatūros žurnalo „Taškas“ numerius. A. Skripkauskas buvo atsakingasis redaktorius. 1931-12-01 jis perėjo dirbti į Telšių pradžios mokyklą. Sykiu ėmė redaguoti laikraštį „Žemaičių balsas“, o nuo 1932 m. – įsteigtą naują laikraštį „Mūsų balsas“. 1934-09-01 A. Skripkauskas tapo Vandžiogalos (Kauno apskr.), nuo 1937-10-01 Ariogalos (Kėdainių apskr.) pradžios mokyklos vedėju. Sūnus Romualdas Ariogalos laikus prisimena taip: tėvas buvo labai komunikabilus, turėjo gerą balsą ir mėgo kompanijas. Tad jų namuose visada viešėdavo gastroliuojantys artistai: A. Šabaniauskas, P. Pinkauskaitė, J. Laucius ir kiti. Įnikęs rašyti rūkė papirosus, kuriuos specialiu prietaisu jam susukdavo žmona. 1939-12-01 jis paskiriamas Vilniaus pradžios mokyklos Nr. 29 mokytoju ir tą pačią dieną perkeliamas dirbti Vilniaus pradžios mokyklos Nr. 23 (Pavilnio) vedėju. 1940-09-16 ėmė mokytojauti Naujosios Vilnios mokykloje Nr. 2 ir įstojo į sostinės Pedagoginį institutą studijuoti lietuvių kalbos, literatūros. Paskutinis studijų knygelės įrašas – 1941-05-28 įskaitytas psichologijos seminaras.

A. Skripkauskas priklausė Šaulių mirties batalionui. Buvo šios pagrindinės organizacijos leidžiamo laikraščio „Laisvoji Lietuva“ redakcinės kolegijos narys, bendradarbis, pasirašinėjęs Džiugo slapyvardžiu. 1941 m. gegužę–birželį Saugumas susekė ir suėmė 16 šios organizacijos narių. A. Skripkauską apkaltino karo žinių rinkimu, jų perdavimu Vokietijai, radijo stoties slėpimu. Iš pradžių suimtuosius tardė Vilniaus NKVD rūmų požemiuose. Birželio 23-iosios rytą juos išvežė į Gorkį (dabar Nižnij Novgorodas). Bet tik liepos 1 d. A. Skripkausko tarnybos kortelėje buvo įrašyta, kad jis atleistas iš užimamų pareigų.